

□ ..... □

DE MAZEN VAN DE NETWERKSAMENLEVING

□ ..... □

Waarom moeten we ze dichten en hoe doen we dat?

□ ..... □

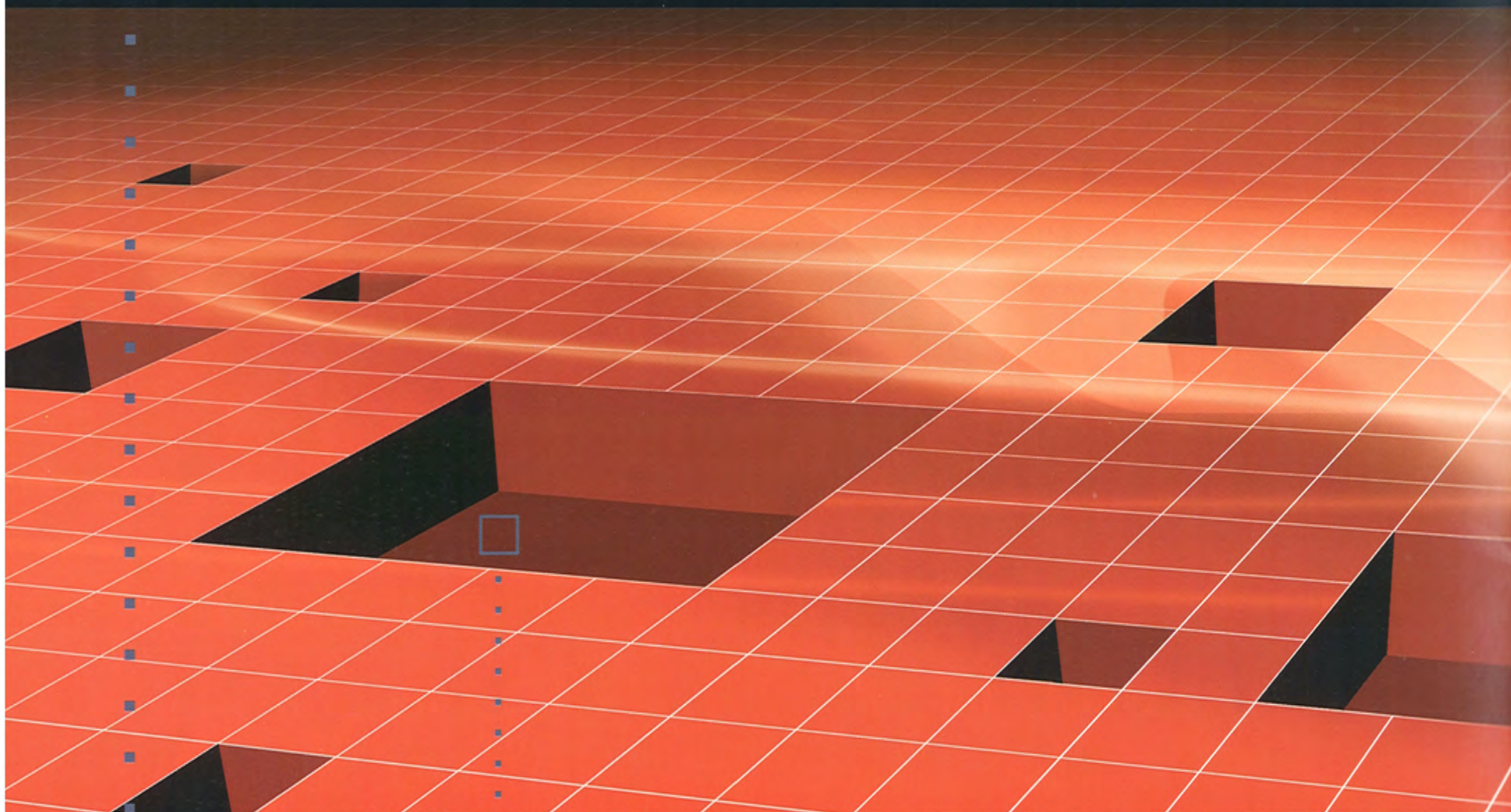
Krijn van Beek

Nieuwjaarsessay 2003

van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling

□

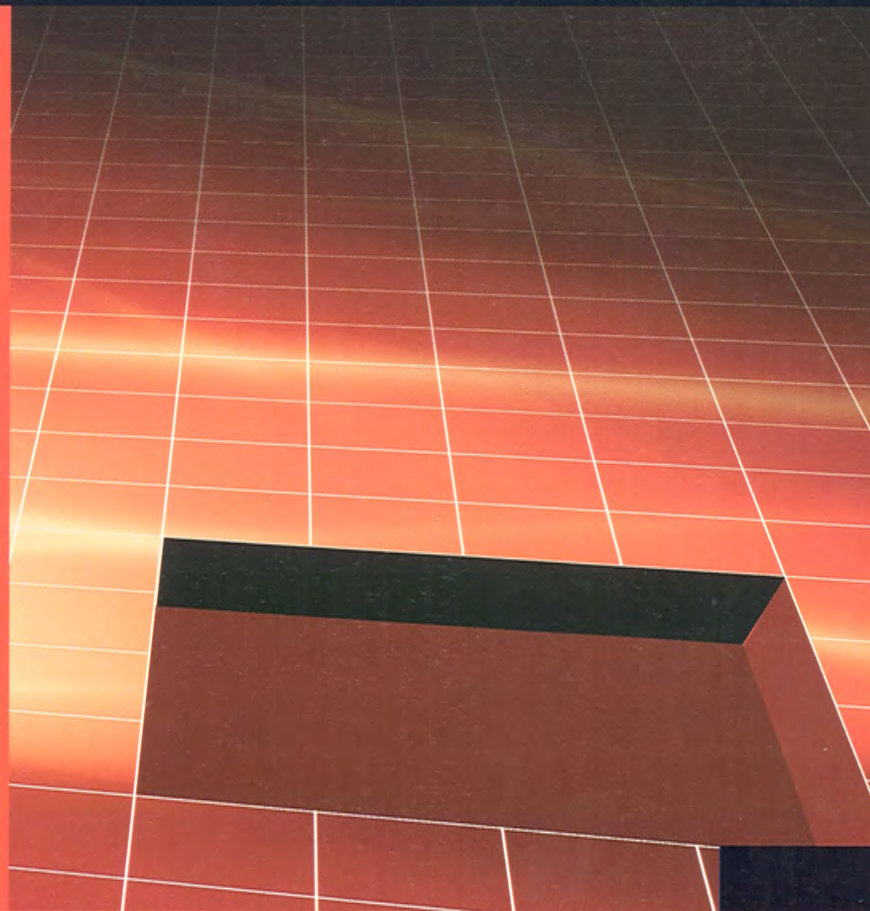
VAN BUURTSCHAPSAMENLEVING NAAR NETWERKSAMENLEVING

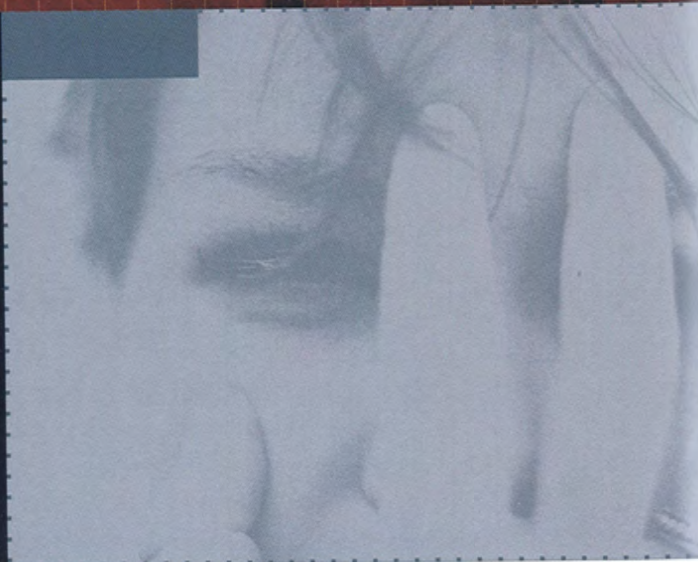
DE MAZEN IN DE NETWERKSAMENLEVING

INLEIDING

De buurt waarin we wonen is allang niet meer het belangrijkste netwerk waarin we opereren. Andere netwerken worden steeds groter in aantal en steeds dominanter in ons sociale leven. Het leefklimaat van buurten is hierdoor structureel verslechterd en dit dreigt alleen maar erger te worden. De ontwikkeling van buurtschapsamenleving naar netwerksamenleving vormt een belangrijke en structurele verklaring voor sociale onvrede en gevoelens van onveiligheid, die ons land de afgelopen tijd in hun greep hebben gekregen. Tegelijkertijd biedt deze verklaring aanknopingspunten om aan een nieuwe sociale structuur te bouwen en zo onvrede en onveiligheid te lijf te gaan. Hieronder geef ik een beschrijving van die ontwikkeling van buurtschapsamenleving naar netwerksamenleving en ik leg uit waarom ik denk dat we moeten gaan werken aan een nieuw sociaal contract.

DE BUURT TOEN EN NU

> Onze buurt,
het is een beetje
een stiefmoederlijk
onderdeel van ons
dagelijks leven <

DE BUURT: TOEN EN NU

Voor onze deur stapt een man uit een auto. Hij is netjes in pak. Zijn auto is een donkerblauwe BMW. Hij loopt naar de boom voor ons huis, ritst zijn broek open en doet wat hij blijkbaar nodig moet doen. Verbijsterd kijk ik uit het raam: dit is ons pleintje, hier spelen onze kinderen. Het is een knus pleintje waar wel zestig woningen direct uitzicht op hebben. Hoe haalt iemand het in zijn hoofd om te denken dat dit ook een openbaar toilet zou kunnen zijn? Zal ik er iets van gaan zeggen? Maar welke toon kan ik aanslaan? Zal ik woest blaffend naar buiten stormen of meer quasi in het voorbijgaan een even luchtige als dodelijke kanttekening bij 's mans gedrag plaatsen? Er schiet mij zo snel niets te binnen en ik besluit niets te doen. Of liever gezegd, ik ben nog bezig met mijn overwegingen, als ik zie dat de man klaar is en terugloopt naar zijn auto. Hij haalt er een tas uit, doet zijn auto op slot en wandelt heen.

Toch vreemd: het is een vrolijke, kinderrijke buurt waarin we wonen en veel mensen kennen elkaar ook wel zo'n beetje. Tegelijkertijd heeft iedereen het echter veel te druk met zijn eigen leventje om ook nog een beetje op de openbare ruimte om ons heen te kunnen letten. En als je dat een keertje wel wil doen, heb je moeite om de juiste toon en inzet te vinden, omdat je daar zo weinig oefening in hebt. Onze buurt, het is een beetje een stiefmoederlijk onderdeel van ons dagelijks leven. En onze buurt vormt hierin eerder regel dan uitzondering.

In een willekeurige straat in een willekeurig dorp kende je een halve eeuw geleden bijna al je burens. Veel van de bewoners waren er ook geboren en de overgrote meerderheid werkte ook in de buurt. Het hele leven van werken, opvoeden, scholen, verzorgen, gezellig doen, winkelen enzovoort, speelde zich af binnen een beperkt en overzichtelijk territorium: de buurt, de wijk, het dorp. De hedendaagse samenleving, de netwerksamenleving, ziet er heel anders uit.

Doordat we veel mobieler zijn en doordat onze communicatiemogelijkheden zo enorm zijn toegenomen, hebben we de buurt massaal van ons afgeworpen. Nu ken je de meeste van je burens niet: je werk is elders, je sociale netwerk is maar voor een heel klein deel je woonbuurt, je bent niet geboren in de straat waarin je woont en je familie woont elders. Je burens hebben een vergelijkbaar soort netwerkbestaan, maar jij hoeft helemaal niet tot hun netwerk te behoren en andersom ook niet. Ieder heeft zijn eigen netwerkwereld met eigen regels, eigen gewoontes en eigen correctiemechanismen. De woonomgeving is hier steeds minder een onderdeel van, omdat onze andere netwerken zoveel interessanter zijn.

VAN DE NETWERKSAMENLEVING

> Door de informatie- en
communicatietechnologie
(ICT) veranderende de
structuur van onze
samenleving <

VAN DE NETWERKSAMENLEVING

De verandering van onze buurtschapsamenleving in een netwerksamenleving heeft het afgelopen decennium een ongelooflijke versnelling doorgemaakt. We konden natuurlijk al geruime tijd forenzen en kregen zo de mogelijkheid om woon- en werkplek afzonderlijk te optimaliseren. Ook konden we al geruime tijd met elkaar via de telefoon over grote afstand communiceren. Of liever, we konden communiceren met enkele van de plekken waar de ander zich zou kunnen bevinden. De komst van de mobiele telefoon betekent dat we nu daadwerkelijk de beoogde persoon zelf kunnen bellen, waar die zich ook bevindt. Het vervreemdende resultaat hiervan is dat je tijdens een bijeenkomst in Johannesburg gebeld kan worden door de schoorsteenveger om een afspraak te maken, zonder dat die door hoeft te hebben dat jij duizenden kilometers verderop zit.

Wat heeft deze versnelling veroorzaakt? Mobiele telefonie is een van de peilers van de revolutie in de informatie- en communicatietechnologie (ICT) die zo bepalend is geweest voor de veranderende structuur van onze samenleving. De belangrijkste andere zijn internet/e-mail en televisie met 30 of meer kanalen. De stormachtige ICT-ontwikkelingen van het afgelopen decennium hebben kort samengevat geleid tot een drastische daling van de kosten van informatie en communicatie. Dat zien we bijvoorbeeld terug in onze arbeidspatronen. We zijn veel meer onderweg en op locatie aan het werk. We kunnen nu rustig tussen de ene afspraak en de andere zes telefoontjes plegen. We kunnen ook onderweg nog even wat in de laptop tikken en wegmailen. We kunnen bij oma op de thee gaan, zonder dat we dat ene belangrijke telefoontje hoeven missen. En zo neemt onze actieradius in hoog tempo toe, zowel waar het gaat om het werk dat we kunnen doen, als waar het gaat om het sociale netwerk dat we kunnen onderhouden. Steeds meer kunnen we ons

verbinden met mensen en praktijken die we interessant of belangrijk vinden en daarin zijn we steeds minder gehinderd door fysieke afstand. Maar dit betekent onafwendbaar dat we minder aandacht hebben voor de dingen in onze directe fysieke leefomgeving: een mens kan zijn tijd maar één keer besteden.

Maar er zijn meer oorzaken voor de snelle opkomst van de netwerksamenleving. Min of meer gelijktijdig met de ontwikkelingen in ICT, heeft een aantal ontwikkelingen de netwerkfunctie van onze buurten verder uitgebreid. Eén van die ontwikkelingen is de stijging van de arbeidsparticipatie door vrouwen. Deze ontwikkeling heeft er in het tijdsbestek van een decennium voor gezorgd dat onze buurten op een doordeweekse dag de helft leger zijn. Voor elk van hen heeft het werknetwerk een deel van de rol overgenomen van het buurtnetwerk, met als onbedoeld neveneffect dat het buurtnetwerk is verzwakt.

Een andere ontwikkeling is dat de overheid ervoor heeft gekozen werkplekken buiten woonbuurten te concentreren, op aparte industrie- en kantorenterreinen. Hierbij kunnen we nog optellen de hang naar grootchaligheid bij ziekenhuizen, onderwijsinstellingen, politiebureaus en andere (semi-)overheidsinstellingen. De politieke discussie in het voorjaar van 2002 over bankkantoren die uit buurten verdwijnen, is slechts een voorbeeld van de marginalisering van buurtnetwerken. Een veel groter aandeel in deze marginalisering heeft de overheid zelf met alles wat ze uit de buurt heeft weggeorganiseerd. Al met al is er in een betrekkelijk korte periode in het buurtleven veel veranderd: werken, opvoeden, scholen, verzorgen, gezellig doen en winkelen vindt steeds meer onafhankelijk van de buurt plaats.

BUURTEN

EN SOCIALE NETWERKEN

> Sociale controle staat
voor de verstikkende
realiteit van wijk <

BUURTEN EN SOCIALE NETWERKEN

Voor onze deur stapt een mevrouw van haar fiets. Ik verwacht dat ze me de weg gaat vragen, maar in plaats daarvan vraagt ze mij of ik wellicht het afgelopen weekend iets ongewoons heb gezien op ons pleintje. Helaas, we waren niet thuis en ik vraag haar wat er gebeurd is. Ze legt uit dat ze hier net om de hoek woont (ik heb haar nog nooit gezien), dat ze haar auto, een klein bestelwagentje, altijd bij ons op het pleintje parkeerde (ik knik van ja, ja, maar kan me de beschreven auto eigenlijk niet voor de geest halen) en dat die nu gestolen is. Ze vertelt dat de politie haar heeft uitgelegd dat tegenwoordig alles wordt gejat wat niet een standaardpersonenauto is en dat ze nu probeert iets van een aanwijzing boven water te krijgen. Maar het lijkt erop dat niemand iets heeft gezien of gehoord.

Waar buurt en sociaal netwerk samenvallen

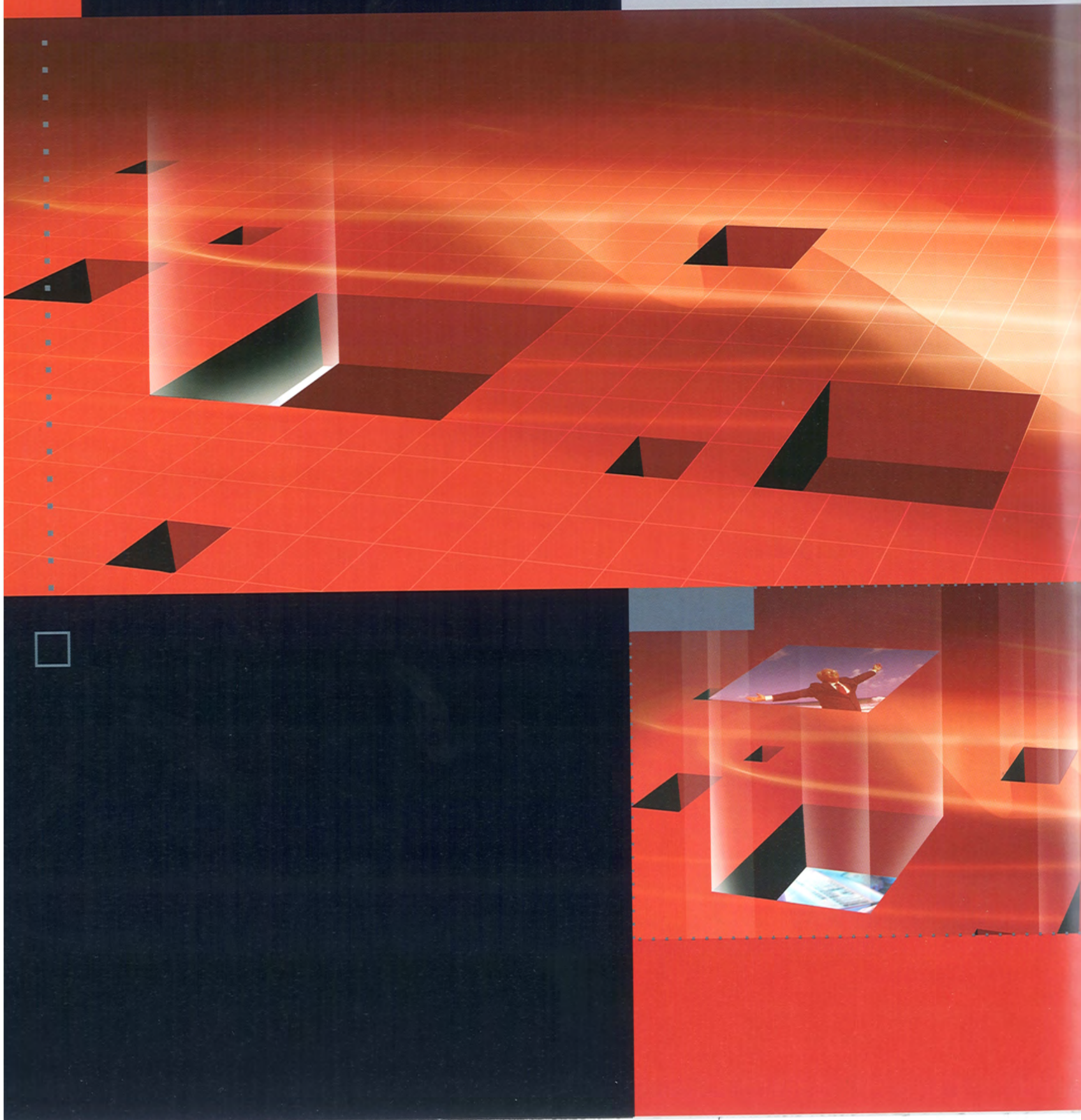
Waar buurt en sociaal netwerk in hoge mate samenvallen, is sprake van een zeer verfijnd stelsel van onderlinge beïnvloeding en gedragsaanpassing. 'Sociale controle' is de lelijke term die we hiervoor gebruiken. Maar eigenlijk dekt deze term de lading niet. 'Sociale controle staat voor de verstikkende realiteit van wijk, dorp en buurt waaraan de moderne, westerse mens zich met zoveel succes heeft onttrokken. Dat proces is min of meer afgerond en mensen kiezen nu hun eigen netwerken, maken hun eigen individuele selectie van verbanden die ze willen aangaan. In deze context is 'sociale controle' een last geworden die de moderne mens hindert in zijn individuele netwerkkeuze. 'Sociale controle' komt hiermee te vervallen als term om juist het belang van de buurt als netwerk aan te duiden, die veel subtielere vormen van onderlinge beïnvloeding en gedragsaanpassing.

In een buurt kan controle ook iets anders betekenen dan beheersing van (of door) de burens. Als je veel

vertrouwde gezichten ziet op straat, kan dat positief bijdragen aan een gevoel van veiligheid zonder dat er sprake hoeft te zijn van daadwerkelijke, onderlinge controle.

Waar buurt en sociaal netwerk uiteenlopen

Waar de buurt en andere sociale netwerken steeds minder overlap vertonen, ontbreekt de sociale controle. Zo gaat niet alleen de sociale beheersing in de buurt verloren, maar ook het positieve, verfijnde stelsel van onderlinge beïnvloeding en gedragsaanpassing. Met alle wrange bijverschijnselen van dien. Een inbraak bij de burens? "Wij hebben niets gehoord". Een buurman die ten onrechte in de WAO zit? "Dat moet ieder voor zich weten". Baldadige kinderen op straat? "Dan houden we die van ons maar binnen". Zo ontstaat gemakkelijk een groeiend gevoel van onbehagen in de eigen buurt. En dan gaan mensen hopen dat iemand van buiten orde op zaken komt stellen.

> de netwerksamen-
leving is voor
sociaal zwakkeren een
regelrechte ramp <

DE KEERZIJDE

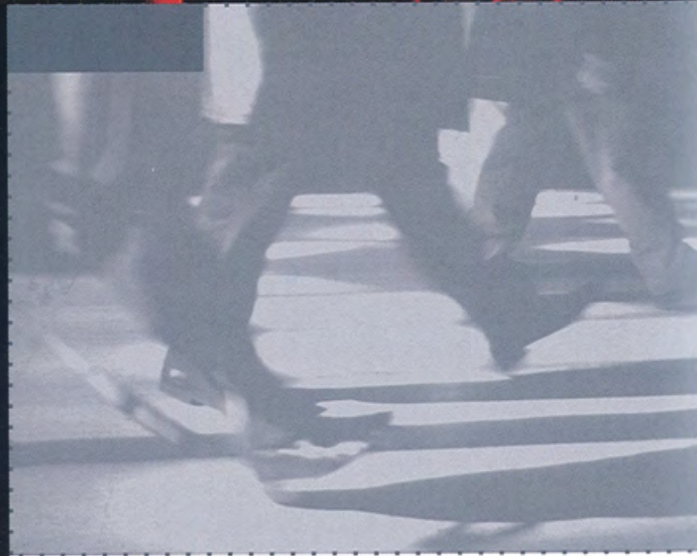
Dat onze tegenwoordige netwerken steeds minder overlap vertonen met onze buurten, heeft nog andere minder aangename bijwerkingen. In de netwerksamenleving maak je alleen deel uit van een netwerk als je de andere leden iets te bieden hebt, als je een meerwaarde hebt voor de andere deelnemers in het netwerk. In de buurtschapsamenleving was dat anders: daar hoorde je erbij om de eenvoudige reden dat je op hetzelfde stukje grond leefde.

Om deze reden is de netwerksamenleving bijvoorbeeld voor sociaal zwakkeren een regelrechte ramp. Voor hen zijn er weinig netwerken waarin ze een meerwaarde hebben. Daar komt bij dat juist zij meer moeite hebben om een passend netwerk te vinden (ze zijn niet voor niets sociaal zwakker). Voor hen was de buurt een veel prettiger netwerk. Met 'sociaal zwakker' doel ik hier op mensen die moeite hebben contacten te leggen en te onderhouden, op mensen die moeite hebben te voldoen aan de hoge eisen van de arbeidsmarkt en op mensen die moeite hebben om een beetje aardig gevonden te worden. Deze mensen lopen een groot risico dat ze vroeg of laat door de

mazen van onze netwerksamenleving vallen. De Catalaanse hoogleraar Manuel Castells, die zich bezighoudt met het ontstaan van de netwerksamenleving, spreekt in dit verband over het ontstaan van een 'vierde wereld': derdewereldtoestanden die we letterlijk bij ons om de hoek, in de steden van de 'eerste wereld', kunnen vinden.

Bovendien hebben netwerken niet alleen mazen, ze ontberen ook de continuïteit van een buurt. Hierdoor staan niet alleen sociaal zwakkeren voor een 'extra uitdaging'. Iedereen krijgt meer onzekerheid op zijn bordje: om deel te zijn van een netwerk moet je iets toevoegen en je bent slechts lid zolang je iets toevoegt. Een beetje netwerker is dus aldoor bezig iets toe te voegen. Een pauze nemen behoort niet tot de mogelijkheden. Dit kan ertoe leiden dat mensen aldoor het gevoel hebben dat ze iets moeten. Een gevoel dat overigens evenzeer de andere netwerkers raakt, maar dat biedt geen soelaas: op het moment dat zij niets meer inbrengen verliest jouw netwerk evengoed zijn betekenis.

PRAKTIJK VOORBEELDEN

> via steeds meer
kanalen krijgen we
live verslag van alle
denkbare griezel-
toestanden <

PRAKTIJK VOORBEELDEN

In het klein: de opvoeding

In het najaar van 2001 presenteerde de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling een advies over opvoeding van kinderen. Aanleiding was de paradoxale waarneming dat ouders steeds meer tijd aan hun kinderen besteden, terwijl kinderen tegelijkertijd steeds vaker in situaties verkeren waar niemand zich om hen bekommert. Een typisch voorbeeld van de netwerksamenleving in de praktijk: de veelheid aan tantes, oma's, oplettende winkeliers en burens die een generatie eerder vanzelfsprekend een verantwoordelijke rol speelden in de buurt als het ging om kinderen, houden zich nu bezig met hun eigen netwerken. Ouders staan er in tegenstelling tot vroeger dus alleen voor. De RMO adviseerde de regering te investeren in de ontwikkeling van een 'pedagogische infrastructuur'. Met andere woorden, de overheid moet zich gaan toeleggen op de ontwikkeling van structuren die een aantal cruciale pedagogische buurtfuncties kunnen overnemen.

Op het wereldtoneel

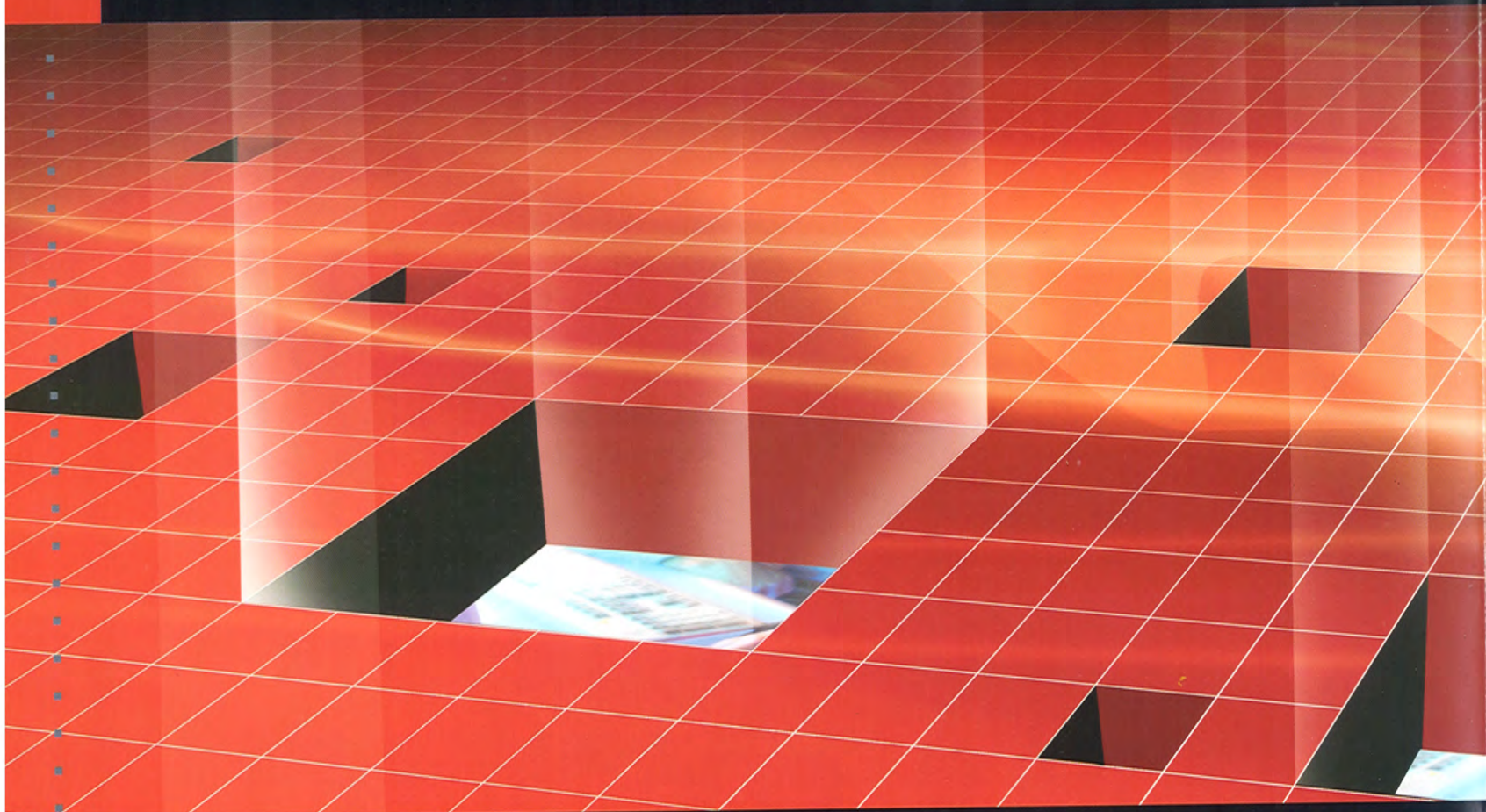
Met het zwakker worden van de sociale structuren die onze buurten leefbaar en bewoonbaar houden, ontstaat een gevoel van onbehagen. Dit onbehagen wordt ook gevoeld doordat dezelfde netwerken die ons de mogelijkheid bieden te ontsnappen aan de buurt, ons tevens doorkijkjes geven naar narigheid verder van huis. De moderne communicatiemiddelen en media zorgen ervoor dat we via steeds meer kanalen live verslag krijgen van alle denkbare griezeltoestanden op straten die de onze zouden kunnen zijn. Minstens zo verontrustend is dat we steeds meer rechtstreeks een blik kunnen werpen in de smoezelige bijkeukens van de macht. We horen meer dan ons lief is over dubieuze praktijken van captains of industry, over achterkamertjespraktijken in de landspolitiek, over politiek gekonkel van milieuactivisten, over enge dingen die sommige imams in sommige moskeeën zeggen, over

gesjoemel in de bouw, over declaraties van ministers, over schandalen die Chirac, Kohl, Berlusconi, Mitterand, Blair, Clinton, Gonzalez, Schröder, Aznar en Bush aan-
klevan.

Manuel Castells betoogde in een lezing in het voorjaar van 2002 dat dit schandalenrijtje niet toevallig zo'n beetje alle westerse leiders van het afgelopen decennium bevat. Zijn inschatting was dat onze leiders niet zozeer corrupter waren geworden, maar dat we hun escapades nu beter kunnen volgen. De groeiende aanwezigheid van de media heeft het politieke strijdperk zodanig veranderd dat het schandaal het belangrijkste politieke issue is geworden. Het schandaal als 'issue' in twee betekenissen: wat de kijker/lezer/kiezer het meest interesseert én het voornaamste wapen om politieke tegenstanders mee in diskrediet te brengen. De enorm toegenomen zichtbaarheid van het gehannes van onze hoogste gezagsdragers, het enthousiasme waarmee dat door alle betrokkenen wordt uitgemeten: het draagt niet bepaald bij aan vertrouwen in de grote structuren. De grote structuren die altijd overeind blijven, ongeacht het slagen of falen van de buurt als sociaal netwerk: het is een illusie gebleken. Het is ieder voor zich, eigen netwerk eerst, zelfs op het hoogste niveau. Als de hoge heren mogen prutsen en knoeien, dan mogen wij dat toch zeker ook?.

... □

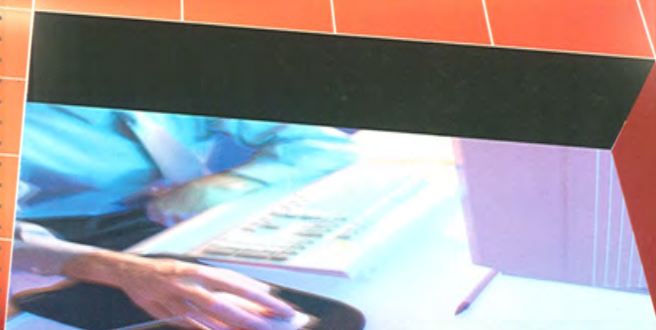
WAAROM NETWERKEN?

Het loskoppelen van buurt en sociaal netwerk heeft veel nadelen. Toch doen we er allemaal enthousiast aan mee, omdat de voordelen voor ieder individueel veel groter zijn dan de nadelen. Een van die voordelen is dat we de netwerken waarin we opereren zelf kunnen kiezen en zo samenstellen dat ze helemaal bij ons passen. We proberen individuele verbanden aan te gaan, zijn op zoek naar gelijkgestemden en lotgenoten en hoeven alleen die commitments aan te gaan die wij vinden passen bij ons eigen unieke ik. Daarnaast hebben we veel meer mogelijkheden om onze individuele verbanden vast te houden: meer dan ooit is het mogelijk vriendschappen en familiebanden op afstand te koesteren en actief te onderhouden. Niet voor niets gingen de eerste ouderen vooral het internet op vanwege de mogelijkheden om berichten, foto's en filmpjes met kinderen en kleinkinderen in verre landen te kunnen uitwisselen.

Naast deze sociaal-culturele voordelen van de nieuwe netwerken zijn er ook economische voordelen. Zo is het meer

WAAROM NETWERKEN?

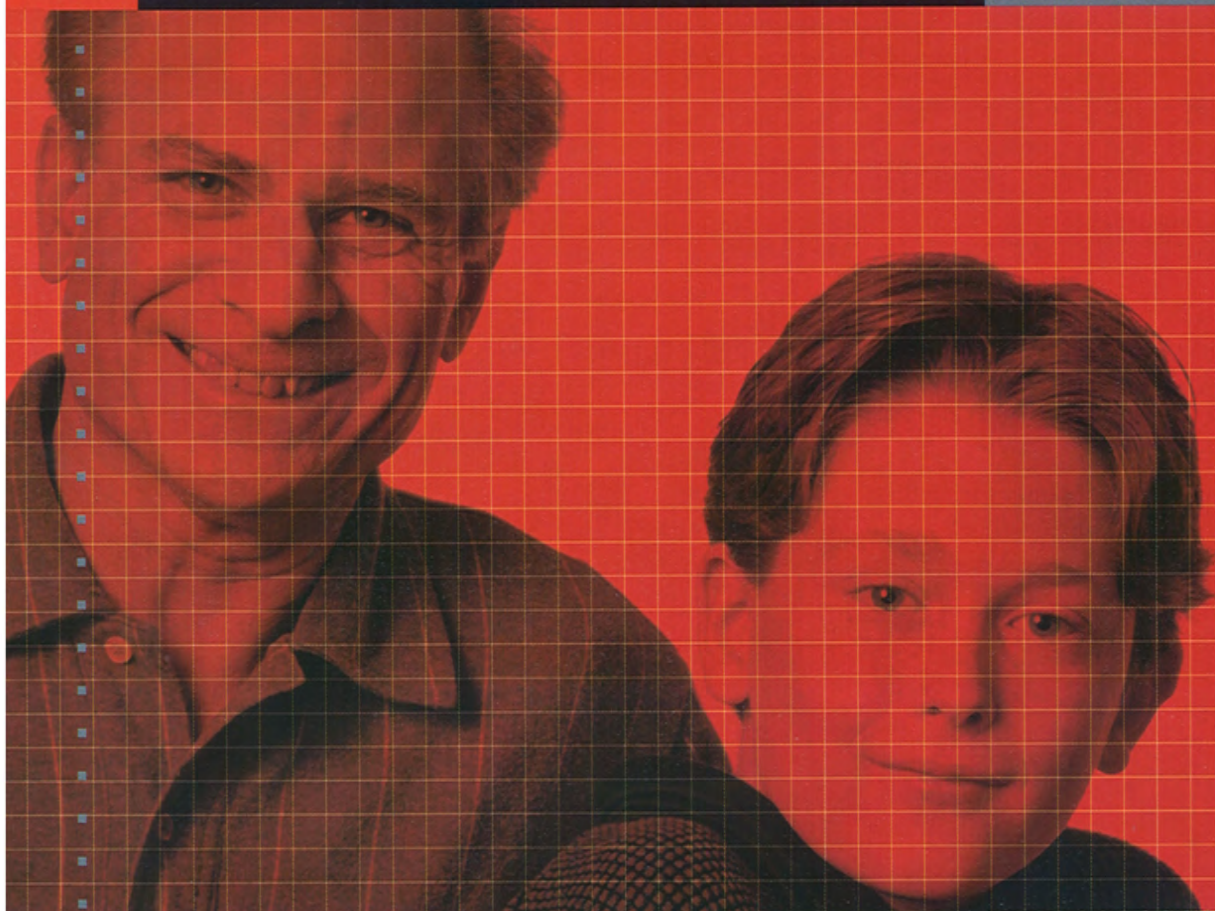

dan ooit mogelijk een baan te vinden die bij je past, in plaats van één die in de buurt is. Omdat onze actieradius groter wordt, kunnen we een betere match maken tussen ons persoonlijk potentieel en de vraag op de arbeidsmarkt. En betere matching betekent betere verdienste.

De werking van de nieuwe netwerken is vooral goed waarneembaar bij opgroeiende kinderen. Mijn buurmeisje van veertien houdt aan elke vakantie wel één of twee contacten over met kinderen die in een heel ander deel van het land wonen. Goedkope telefonie, sms en e-mail, het zijn laagdrempelige mogelijkheden om zulke contacten ondanks de fysieke afstand te onderhouden en verder uit te bouwen. Na verloop van tijd volgt onvermijdelijk een of ander gezamenlijk uitstapje. De gezamenlijke interesses hebben ze in de tussentijd natuurlijk uitgebreid kunnen peilen. Zo groeit zij op in een natuurlijke omgeving van (inter)nationale netwerken. Tegelijkertijd is het mogelijk dat ze de buurt drie straten verderop niet eens kent of die zelfs als een volstrekt

vreemde omgeving ervaart. Ze is een kosmopoliet in wording. Maar kosmopolieten hebben wel de neiging het lokale over het hoofd te zien.

Deze krachten kunnen behalve verlokkelijk echter ook dwingend gaan werken: de verschuivende zoekpatronen van werknemers hebben ongetwijfeld ook weer invloed op de vestigingspatronen van bedrijven. En sociale druk is er vast ook. Mensen die de grootste toegevoegde waarde hebben in een netwerk en om die reden cruciaal zijn voor een buurt, hebben tevens persoonlijk het meest te winnen door relaties aan te knopen met gelijkgestemden elders. Zo stimuleren zij juist de vernetwerking van de samenleving. Je moet wel een heel sterke buurtoriëntatie hebben, wil je niet meegaan in deze stroom van buurtontstijgende netwerken.

> We willen onze
buurt terug, ons dorp,
onze winkelier,
onze orde en onze
overzichtelijkheid <

TERUG NAAR HET DORP

Zo zien we onze wereld afbrokkelen, niet in de letterlijke betekenis van het woord, maar des te meer gevoelsmatig. Het resultaat hiervan is: we willen terug. We willen onze buurt terug, ons dorp, onze winkelier, onze orde en onze overzichtelijkheid. Deze behoefte weerspiegelt zich in de huidige politieke ontwikkelingen. Zo hebben LPF en CDA hun verkiezingswinst van mei 2002 in belangrijke mate te danken aan het feit dat ze inspeelden op deze behoefte.

Ondanks deze behoefte zal de vernetwerking van de samenleving niet verdwijnen. Daarvoor heeft die te grote voordelen voor te veel mensen. Net zomin als we de industriële revolutie konden tegenhouden, kapitalisten en arbeiders konden terugtransformeren, kunnen we nu de informatierevolutie en haar netwerken terugduwen in de tijd. We zullen dus nieuwe mechanismen en structuren moeten ontwikkelen om de gaten in onze leefwereld te dichten. Herstel van law and order is een typische en belangrijke poging in deze richting. Maar als op zichzelf staand doel is een 'einde aan het gedogen' tot mislukken gedoemd. Zonder sociale structuur die tot op grote hoogte zelfhandhavend is, lopen law and order alleen maar achter de feiten aan. Zonder sociale controle is er altijd wel een reden waarom jij je juist nu niet kan houden aan de maximumsnelheid, en tussen twee flitscamera's in mag je toch ook zo hard rijden als je kan?

'Einde aan het gedogen' heeft nog een ander probleem: tegenstrijdige regels maken naleving onmogelijk voor de strikte handhaver. De bordeelhouder die voor zijn vergunning een verklaring van brandveiligheid moet bemachtigen, krijgt te horen dat er geen plastic zakjes in de prullenbakjes mogen. Maar uit het oogpunt van hygiëne schrijft de GGD juist voor dat die zakjes er wel in moeten. Daar zit je dan met je strikte handhaving. Deze situatie kan zelfs alleen maar opgelost worden

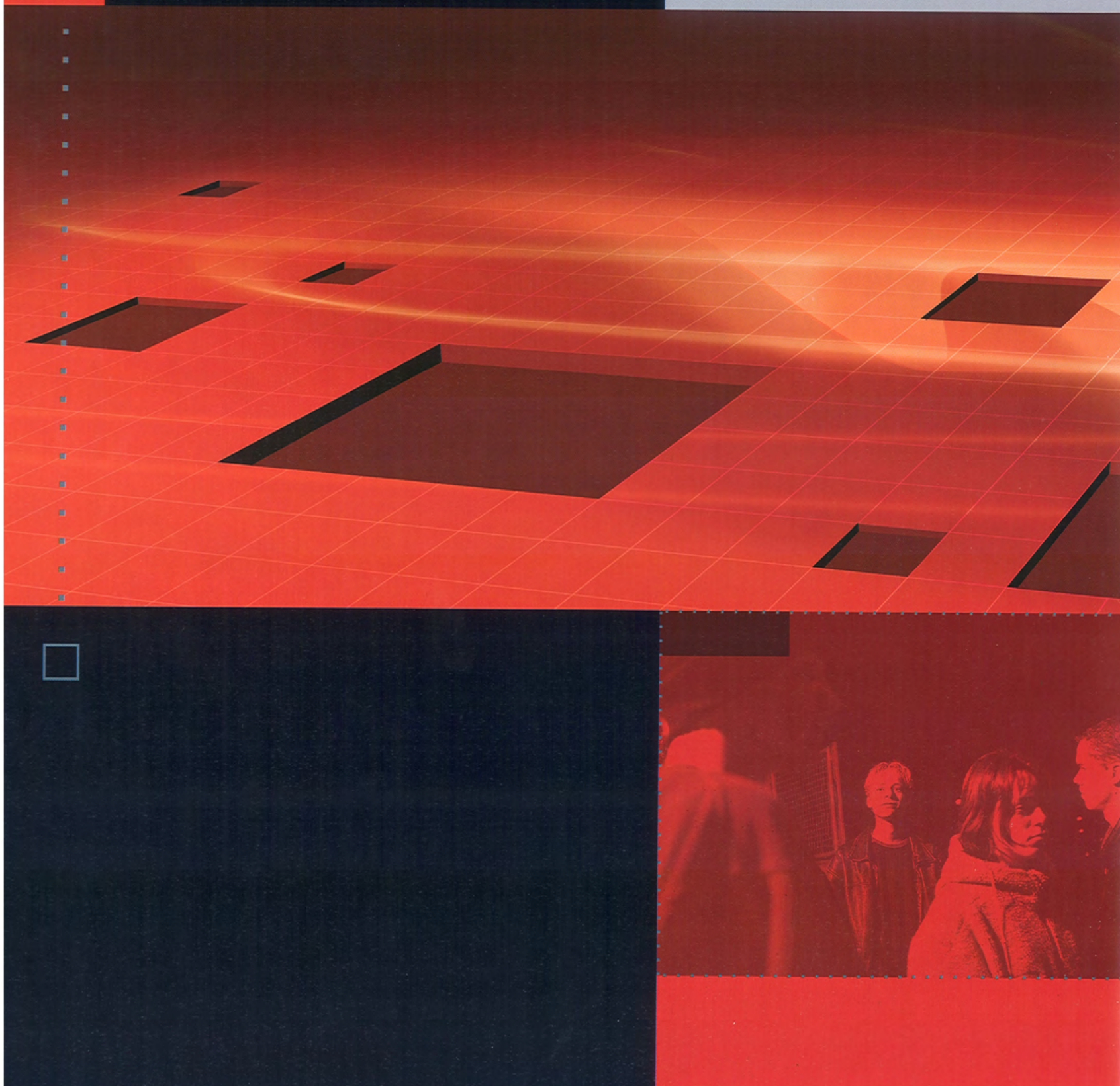
als de betrokkenen een bredere verantwoordelijkheid op zich nemen dan de regels voorschrijven, en elkaar durven aanspreken op de intentie van de regelgeving.

Die enorme veelheid en ingewikkeldheid van elkaar vaak weer overlappende regels is op zijn beurt ook een inherente eigenschap van onze netwerksamenleving in wording. Alleen hebben onze ideeën over beheersing en controle zich nog helemaal niet aangepast aan de complexiteit en dynamiek van de informatierijkdom die we hebben gecreëerd. 'Einde aan het gedogen' mag dan een stap in de goede richting zijn, maar is een machteloze reactie als niet tegelijkertijd allerlei aanpalende fronten eveneens onder de loep genomen worden.

Gelukkig zijn er nog andere oplossingen denkbaar.

.....

TERUG NAAR HET DORP

>De discussie over waarden en normen is ook typisch voor de maatschappelijke verandering naar een netwerksamenleving<

Onderwijs en zorg

Verkleining van onderwijsinstellingen en ziekenhuizen is een voorbeeld van de zoektocht 'terug naar het dorp'. De terugkeer van de 'menselijke maat' in publieke organisaties is een methode om het gezonde verstand meer kans te geven tegen de logica van de bureaucratie. Voor de organisaties biedt dit intern mogelijkheden om de kwaliteit en doelgerichtheid te vergroten, maar extern biedt dit eveneens kansen. Kleine eenheden van dit type organisaties kunnen we immers onderbrengen in wijken en buurten. Daar kunnen ze door hun aanwezigheid een bijdrage leveren aan de sociale structuur.

Vreemdelingenbeleid

In ditzelfde perspectief kunnen we de discussies over allochtonen plaatsen. Door de netwerksamenleving voelen we ons niet meer thuis in onze buurt. Een zondebok is gauw gevonden in de vreemdeling die ervoor zorgt dat onze buurt niet meer de onze is. Dit leidt weer tot flinke discussies over allochtonen. De vreemdelingen in onze buurt zijn echter in overgrote meerderheid afkomstig uit andere buurten. Zij mogen dan wel vreemd zijn in onze buurt (zoals bijna alle mensen import zijn in de buurt waar ze wonen), maar zijn in overgrote meerderheid zeker niet allochtoon in de gebruikelijke betekenis van dit woord.

Waarden en normen

De discussie over waarden en normen is ook typisch voor de maatschappelijke verandering naar een netwerksamenleving. Het is niet vreemd dat we in een samenleving waar de sociale structuur zo drastisch aan het veranderen is, op zoek gaan naar nieuwe fora om met elkaar over de geldende regels te praten. Door onze veranderende sociale structuur zijn veel regels niet meer zo zelfhandhavend als noodzakelijk is en dus moeten ze opnieuw worden besproken.

Deze ontwikkeling is ook zichtbaar in andere landen, waar de informatierevolutie een vergelijkbare impact heeft op de sociale structuur.

Toch zijn deze oplossingen allemaal slechts aanloopjes en beginstappen. Hiermee introduceren we immers nog lang niet het soort interactie waardoor de sociale veiligheid weer toe kan nemen. Of het soort wellevendheid dat maakt dat iedereen weet dat hij de schakel is in een betekenisvol netwerk. Hiermee worden sociaal zwakkeren niet als vanzelf opgenomen in voor hen cruciale verbanden. Zo ontstaat nog geen verantwoordelijke omgeving voor opgroeiende kinderen of het soort sociale structuur, waardoor de onvrede wegebt en we ons weer veilig voelen op straat.

EEN NIEUW

SOCIAAL CONTRACT

EEN DELTAPLAN VOOR DE
SOCIALE INFRASTRUCTUUR**Theorie**

Voor een meer structurele oplossing is iets nodig wat je een nieuw sociaal contract zou kunnen noemen. Daarbij gaat het niet om de zo veel besproken relatie tussen burger en overheid of om het dichten van de kloof tussen burger en politiek. Zoals hiervoor duidelijk werd, zijn deze discussies misinterpretaties van de werkelijke oorzaken van maatschappelijk onbehagen. De gaten in de netwerksamenleving zitten immers in de relaties tussen burgers onderling. Om een nieuw 'sociaal contract' te kunnen ontwikkelen, zullen dan ook vooral de relaties tussen burgers geherdefinieerd moeten worden, in een herontdekking van de plekken waar burgers elkaar op een zinvolle wijze kunnen ontmoeten, in de opbouw van een nieuw 'verfijnd stelsel van onderlinge beïnvloeding en gedragsaanpassing'.

> Netwerkcontrole is een essentieel onderdeel van de sociale structuur van een netwerksamenleving <

EEN NIEUW SOCIAAL CONTRACT

Zo'n nieuw sociaal contract is natuurlijk niet iets wat een paar organisaties na stevig onderhandelen met elkaar op papier vastleggen. Gezien het netwerk-karakter van de samenleving is ook niet direct helder welke partijen zo'n nieuwe maatschappelijke orde zouden kunnen bewerkstelligen. Wat dat betreft bevinden we ons in een zelfde situatie als aan het begin van de industriële revolutie: ook toen moesten we de organisaties nog gaan uitvinden die de samenleving stabiliteit en vooruitgang konden bezorgen. Pas veel later konden afspraken tussen werknemers- en werkgeversverenigingen de turbulentie van de industriële revolutie tot rust brengen en ons de verzorgingsstaat binnenleiden. Zij zijn nu echter niet de partijen om de netwerksamenleving te structureren. Het maatschappelijk onbehagen van de netwerksamenleving is immers niet het onbehagen van de werkvloer, maar juist het onbehagen van de buurt, van de leefomgeving, van alles wat niet met werk van doen heeft.

Hoe gaan we dit dan wel organiseren? Tot nader order zijn er twee soorten organisaties die een cruciale rol spelen: civil organizations en de overheid. Civil organizations beslaan in dit geval alle organisaties van milieuactiegroepen tot consumentenorganisaties, van Artsen zonder Grenzen tot de Koninklijke Nederlandse Jagersvereniging. Burgers richten dit type organisaties op om hun belangen te dienen. Het krachtenveld dat hierdoor ontstaat is een voorbode van het soort sociale controle dat de netwerksamenleving zou kunnen gaan structureren. Bovendien richten we steeds meer van dit soort organisaties op, waardoor een gestaag groeiende lappendeken van belangenbehartiging steeds meer aspecten van ons leven bedekt.

Een goed voorbeeld van de kracht van die lappendeken vinden we bij de Triodosbank, belegger in ondernemingen die zich maatschappelijk verantwoord gedragen. Triodos maakt voor zijn research onder meer gebruik van een exclusief ontworpen zoekmachine die websites van honderden civil organizations permanent doorspit op zoek naar mededelingen over bedrijven waarin Triodos geïnteresseerd is. Naarmate

meer van dit soort organisaties actief is, wordt de kans groter dat wanpraktijken worden waargenomen en via de zoekmachine bij Triodos terechtkomen. Deze lappendeken is niet honderd procent dekkend en wordt dat waarschijnlijk ook nooit. Toch levert dit systeem voor elke onderneming een steeds groter wordende kans om gezien te worden en dat heeft op zijn beurt een sterk preventieve uitwerking op wangedrag van bedrijven.

Dit voorbeeld laat zien dat in een netwerksamenleving wel degelijk een soort sociale controle ontwikkeld kan worden. Naarmate meer partijen kritisch in meer keukens kijken, kunnen we meer vertrouwen krijgen in de output van die keukens. Hoe meer wantrouwen langs de keten, hoe vertrouwenwekkender het eindproduct. Dit levert echter nog niet het herstel op van de 'buurtbeleving', omdat internettransparantie te abstract voelt en het controlemechanisme te indirect oogt in vergelijking met het klassieke burenccontact of de klassieke overheidscontrole. Netwerkcontrole is een essentieel onderdeel van de sociale structuur van een netwerksamenleving, maar kan in zijn huidige vorm onze veiligheidsgevoelens nog niet op peil brengen.

Om de buurtbeleving te kunnen herstellen hebben we die andere speler nodig in de ontwikkeling van een nieuw sociaal contract: de overheid. Niet als contractpartij, maar wel als de geëigende speler om de contractpartijen bij elkaar te brengen. Een nieuw sociaal contract heeft als voornaamste taak om over de volle breedte van het maatschappelijk leven de sociale controle opnieuw uit te vinden. En in dat verband is de overheid precies de verkeerde partij om de normen en waarden even voor ons te gaan handhaven en controleren. De overheid moet er enkel voor zorgen dat de samenleving weer voor 95% zelforganiserend en zelfhandhavend wordt. Om dit te bereiken, dient de overheid op een groot aantal terreinen interventies te plegen: een soort deltaplan voor de nieuwe sociale infrastructuur.

EEN NIEUW SOCIAAL CONTRACT II

EEN DELTAPLAN VOOR DE SOCIALE INFRASTRUCTUUR

Praktijk: ruimtelijke ordening

Het voert veel te ver om in dit essay een poging te doen zo'n deltaplan in detail te beschrijven, maar een paar saillante ingrediënten zou ik toch wel willen noemen. Bijvoorbeeld op het terrein van de ruimtelijke ordening. We hebben jarenlang getracht wonen en werken ruimtelijk van elkaar te scheiden. In een industriële omgeving met veel vervuilende werkgelegenheid was dit een voor de hand liggende keuze, maar in een netwerksamenleving is het juist zaak zo veel mogelijk functies ruimtelijk bij elkaar te brengen. Zodat activiteiten als wonen, werken, zorgen en winkelen ondanks onze vernetwerking ook lokaal op elkaar betrokken kunnen raken. Dit heeft vooral te maken met kleinschaligheid: wijkziekenhuizen, wijkpolitieposten en talloze andere instanties die tussen de mensen in hun leefomgeving worden georganiseerd.

> In extremis praten we over een maatschappijbreed Big Brotherhuis en de vraag is of dat zo verkeerd is <

EEN NIEUW SOCIAAL CONTRACT

Praktijk: informele netwerken

De ruimtelijke nabijheid is één aspect, de onderlinge verhoudingen een ander. Wie binnenstapt op een Amerikaanse middelbare school op het moment dat daar een proefwerk wordt gemaakt, zal tot zijn verbazing constateren dat de docent het klaslokaal heeft verlaten. Is het proefwerk in Nederland juist de ultieme test voor de leraar om in de gaten te houden of de leerlingen niet spieken, zijn Amerikaanse collega verlaat het lokaal. Is in Nederland het proefwerk de ultieme uitdaging voor de leerlingen om het gezag te tarten, in Amerika controleren leerlingen elkaar. De leraar verlaat het lokaal om te benadrukken dat (het tegengaan van) spieken een zaak is van de leerlingen onderling: zij worden geacht hun spiekende medeleerling aan te geven. En het werkt. Al was het maar omdat de punten die leerlingen kunnen halen in verhouding staan ten opzichte van de prestaties van hun medeleerlingen. De spiekende leerling verstoort het resultaat van de anderen. Klikken is in de Amerikaanse schoolklas de norm, waar klikken in Nederland gelijk staat aan collaboratie. Dit voorbeeld gaat niet alleen op voor scholen, maar ook voor grote delen van het maatschappelijk leven. Met de huisschilder kun je bij de koffie een goed gesprek voeren over zijn zwarte bijverdiensten, zonder dat het ook maar een moment bij één van beiden opkomt hierover te klikken. Zo herinner ik me een gesprek met een varkensboer die met familie en vrienden groot feest vierde, omdat ze er ondanks een uitvoersverbod wegens varkenspest toch in waren geslaagd drie vrachtwagens met varkens naar Italië te krijgen. Maar om deze mensen nu te gaan verraden.... het komt niet bij je op!

Toch toont het Amerikaanse klaslokaal aan dat een betrekkelijk kleine wijziging van de randvoorwaarden een groot effect kan hebben op ons gedrag. Dit kan en passant de positie van de controleur/leraar sterk vereenvoudigen. Klikken over bijvoorbeeld kinderporno op het internet kunnen we al wel en dat vinden we ook sociaal wenselijk. De overheid heeft geholpen door hier een meldpunt voor op te zetten. Er lijkt dus een wereld te winnen als de overheid op een paar andere gebieden

ook interventies gaat plegen, waardoor we klikken wat minder vanzelfsprekend gaan verafschuwen.

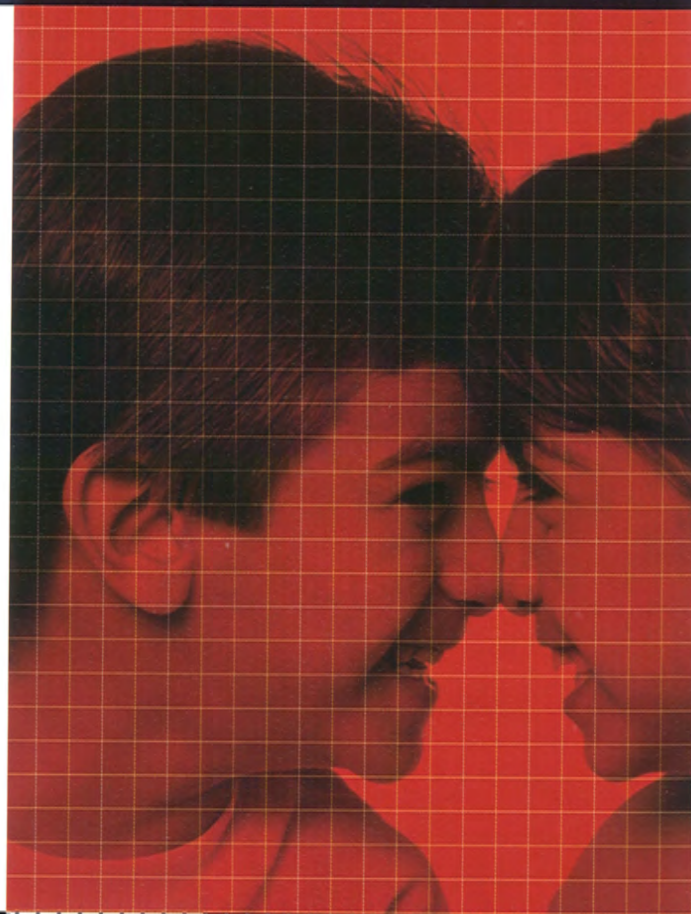
Praktijk: informatie en transparantie

Meer in het algemeen zouden we ons er meer bewust van moeten worden dat de samenleving bij elke handeling mee zou kunnen kijken. In extremis praten we over een maatschappijbreed Big Brotherhuis en de vraag is of dat zo verkeerd is. Stelt u zich het Big Brotherhuis eens voor zonder camera's: drie maanden lang wordt een groep jongens en meisjes in een huis opgesloten zonder dat er iemand meekijkt. Wat zou er dan gebeuren? Zodra er een mogelijkheid is dat andere mensen meekijken, gaan we ons anders gedragen. Dat geldt voor deelnemers aan een tv-productie, maar evenzeer voor bedrijven en particulieren in allerlei maatschappelijk betekenisvolle situaties.

Om dit mechanisme te versterken, kunnen we aansluiting zoeken bij tal van initiatieven die al in ontwikkeling zijn. Zoals we hiervoor al zagen, houden burgers bedrijven veel meer dan vroeger in de gaten. Bedrijven proberen hierop in te spelen door maatschappelijk verantwoord te ondernemen. De overheid kan dit stimuleren door burgers en belangenorganisaties meer rechten te geven om in de keukens van bedrijven te kijken, bijvoorbeeld door alle aangevraagde en verleende vergunningen op het internet te zetten. Of via een wet keten- en productinformatie, zoals onlangs nog door de consumentenbond werd bepleit.

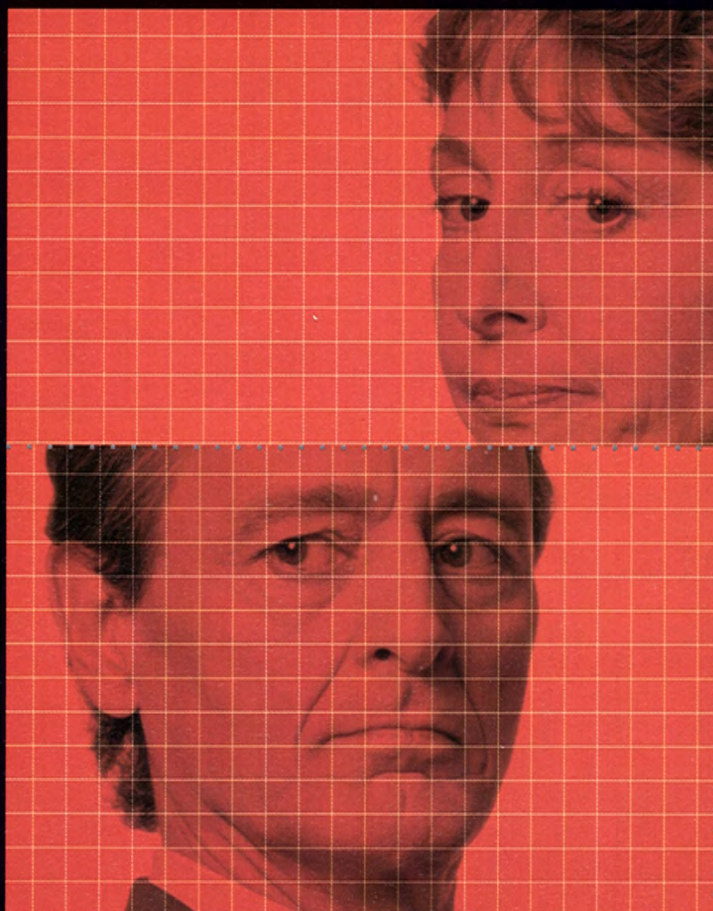
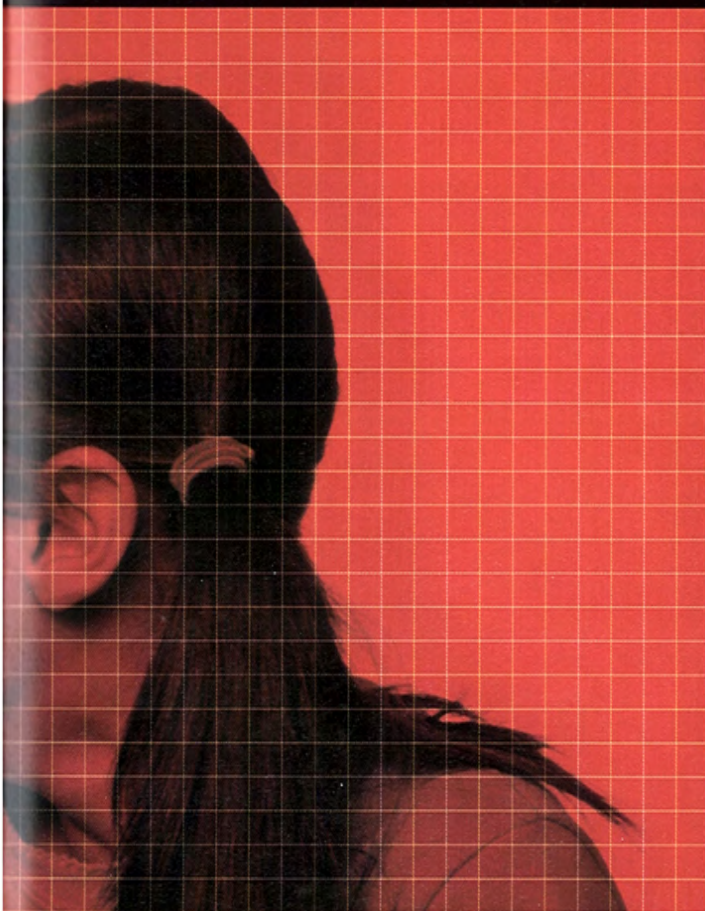
Een ander optie is dat wij, bijvoorbeeld via internet, mee kunnen gaan kijken met het groeiend aantal beveiligingscamera's dat overal in het land wordt opgehangen. Dat zal onze bewustheid van de aanwezigheid van camera's (en dus hun effectiviteit) aanzienlijk vergroten. Tegelijkertijd vermindert dit de mogelijkheden van eenzijdig gebruik van de verzamelde beelden. In het algemeen kan de politie meer gebruikmaken van waarnemingen en alertheid van particulieren als het gaat om criminaliteitsbestrijding.

In dit essay heb ik slechts een paar aspecten van de netwerksamenleving en het nieuwe sociale contract beschreven. Bovendien heb ik daarbij alleen de meest voor de hand liggende aandachtspunten aan de orde gesteld, die de sociale structuur van onze netwerksamenleving kunnen helpen versterken. Er valt nog heel wat pionierswerk te verrichten; dat zou een nieuw kabinet kunnen onderbrengen in een deltaplan voor de sociale infrastructuur. Dit is hard nodig, omdat de vernetwerking van onze samenleving en de onrust die dit met zich meebrengt een structureel karakter hebben. Als we niet fors gaan investeren in de ontwikkeling van een nieuw sociaal contract, kan het in onze buurt nog lang onrustig blijven.

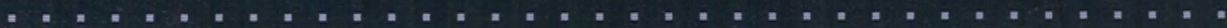
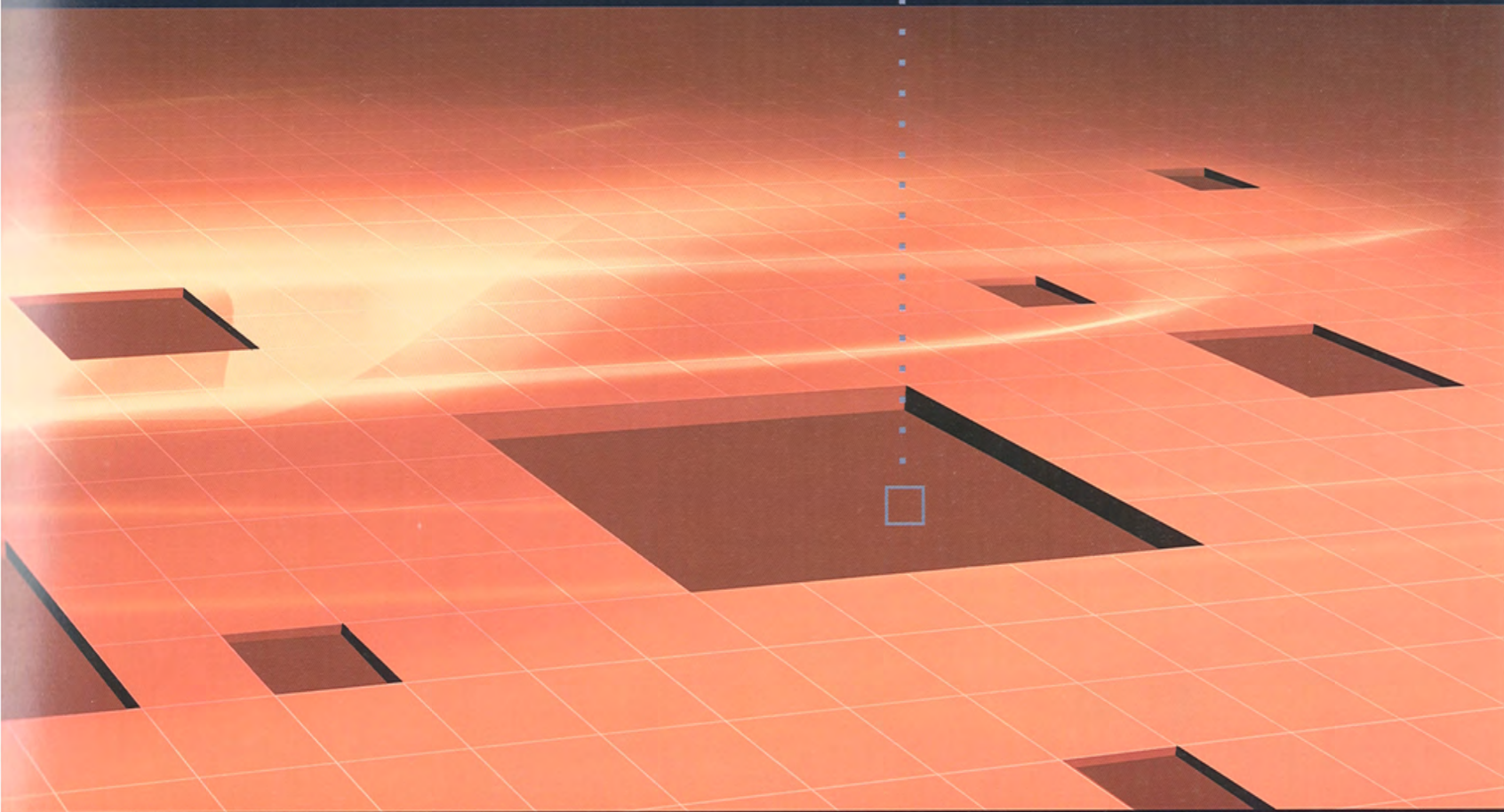
>Er valt nog
heel wat pionierswerk
te verrichten<

CONCLUSIE

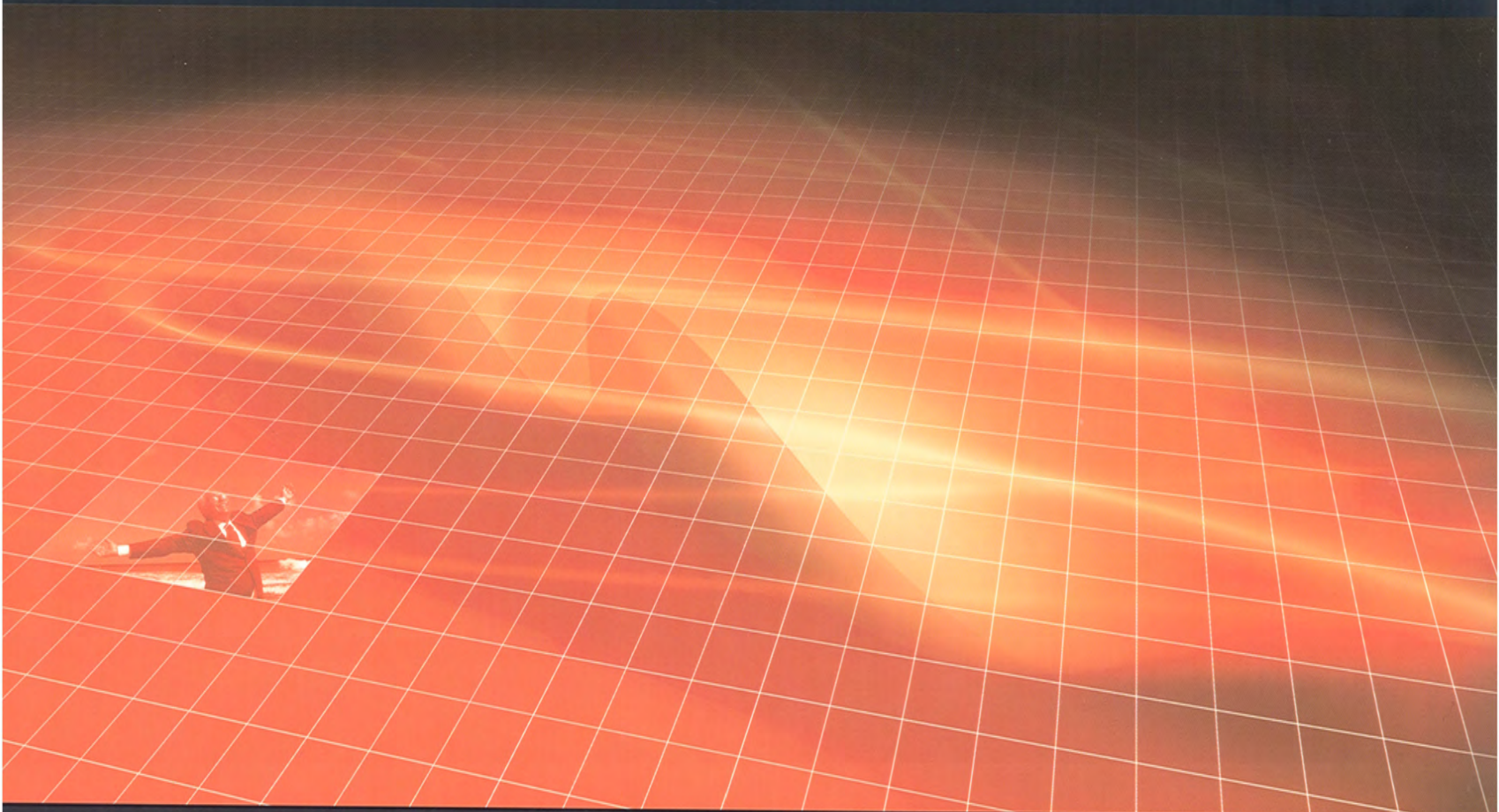

Krijn van Beek is lid van de RMO. Tot 1 september 2002 was hij directeur van Infodrome, tijdelijke denktank van het kabinet voor de maatschappelijke betekenis van de informatierevolutie. Ik dank Hans Adriaansens en Frans Vos voor hun aansporingen om dit stuk te schrijven en voor hun commentaar op eerdere versies.

DE MAZEN IN DE NETWERKSAMENLEVING ☐

NAAR EEN NIEUW SOCIAAL CONTRACT

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling

Parnassusplein 5
2511 VX Den Haag
www.adviesorgaan-rmo.nl
rmo@adviesorgaan-rmo.nl